

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XIX

Neřir Heyeti — Editorial Board

Halil İNALCIK — Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY — İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER — A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XIX

İstanbul - 1999

Sahibi : **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail Özdoğan

Tel: (0212) 518 26 09 Fax : (0212) 518 26 63

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat GÖYÜNÇ

Tel: (0216) 333 91 16

Basıldığı Yer : **KİTAP MATBAACILIK**

Tel: (0212) 567 48 84

Cilt : **FATİH MÜCELLİT**

Tel: (0212) 501 28 23 - 612 86 71

Adres : **ENDERUN KİTABEVİ** Büyük Reşitpaşa Cd. Yümnü İş Merkezi No: 46
Beyazıt - İSTANBUL Tel. (0212) 528 63 17 - 528 63 18

MAHREMİYETİN MUHAFAZLARI
DARÜSSAADE AĞALARI

Ahmet Nezihî TURAN

1582 senesi mart ayının son günleriydi. Merhum Ahmed Paşa'nın divanhanesinde III. Murad'ın ileri gelen saray erkanı toplanmışlardı. Toplantı hayırlı bir iş içindi. Rüstem Paşa'nın Kanuni'nin kızı ve II. Selim'in kız kardeşi, III. Murad'ın da halası olan Mihrimah Sultan'la evliliğinden olma kızı Ayşe Sultan, *Münşeâtü's-selâtin* müellifi meşhur nişancı Feridun Beye nikah edilecekti. Kanuni'nin Hürrem Sultan'dan doğan zeki kızı Mihrimah'ın sarayda büyük nüfuzu vardı ve kızı Ayşe Sultan'ın nikahı bu nüfuzla mütenasip olmalıydı. Şeyhülislam Çivizade Efendi sultanı Feridun Beye otuz beş bin altına nikahladı. Nikahta Ayşe Sultan'ın vekili Mehmed Ağa idi: Sarayın büyük amiri ve etkili kişisi, kızlar ağası Mehmed Ağa.

Ahmed Refik darüssaade ağalarını incelediği eserine¹ yukarıdaki anlatımla başlar. Büyükannesi olan V. Murad'ın kızı Hatice Sultan'la annesi Selma Hanım Sultan'ın hayat hikayelerini romanlaştıran Kenize Murad da çok okunup sevilen eserinde² kendi hayat hikayesi Hatice Sultan'a baş ağalık ile başlayan ve bu iki sultanın hayatında mühim rolü bulunan Zeynel Ağa'yı anlatır. Yüzlerce yıl arayla yaşamış Mehmed Ağa ve Zeynel Ağa Osmanlı sarayında yetişen binlerce harem ağasından sadece ikisidir.

¹ Ahmet Refik, *Kızlar Ağası*, İstanbul 1926, s.3-4. Bazı değişikliklerle aktardım. Darüssaade ağaları üzerine son eser yarı popüler bir yayındır; Sema Ok, *Harem Dünyası, Haremağaları*, İstanbul 1997.

² Kenize Murat, *Saraydan Sürgüne*, (*De la part de la Princesse morte*), çev. Esin Çelikkın, İstanbul 1994.

Saraylarda hadım hizmetliler kullanmak çok eski ve köklü bir geleneğe dayanır. Eski Doğu'nun bütün saraylarında, Sasanilerde, Çin'de, Roma'da ve Bizans'ta hadım hizmetkârlar kullanılırdı³. Doğu'nun erken devlet tecrübesi ve geleneği yüzünden Bizans'a, dolaylı olarak oradan intikal ettiği anlaşılıyor. Önceki örneklerde olduğu gibi Bizans'ta da hadımlar yalnız sosyal bir müessese değil, aynı zamanda siyasî bir nüfuz konusuydular. İçlerinden Narses gibi generaller, devlet adamları, patrikler çıkmıştı. Görevleri gereği imparatora yakın olan oda uşakları, elbisebaşlılar ve diğerleri, her zaman hadımlardan seçilirdi. Yapılarından dolayı, bütün hükümdarların çekindiği ırsî bir görev ve güç edinme eğiliminden uzak durmaları ve özellikle, öncekilerin basit bir kopyası olmayan Bizans örneğinde olduğu gibi örgütlü bir topluluk meydana getirememeleri, onları yönetim için olduğu kadar, daha genel anlamıyla devlet için de cazip hale getirirdi⁴.

Bugünkü bilgilerimize göre muhtemelen Çelebi Sultan Mehmed devrinde hadımların devlet idaresinde kullanılmasıyla başlayan Osmanlı uygulamasında, şu ya da bu ölçüde, bütün bu geleneklerin ve islamiyetten sonra islam dünyasındaki tatbikatın izlerinin bulunduğu âşikardır⁵. Kısaca Osmanlı tarihinde, kendine has şekil ve şartlarıyla, Tanzimat döneminde köle ticaretine getirilen yasaklamalara kadar devam eden uzun ve köklü bir gelenektir. Hatta esas yapısı bakımından imparatorluğun sonuna kadar sürmüştü⁶ son dönemin renkli hadım ağaları dünyasını kurmak da onların bıraktığı hatıralarla mümkün olmuştur⁷.

³ Aydın Taneri, "Hadım", Türkiye Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, s.1-3; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı (ST)*, s.172; A.J. Wensick, "Khâdim", *Encyclopaedia of Islam (EI²)*, IV, s.899; N.M. Penzer, *The Harem, an account of the institution as it existed in the Palace of the Turkish Sultans with a history of the Grand Seraglio from its foundation to modern times*, Spring Books, London 1965, s.135-138.

⁴ Ernest Barker, *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, [Social and Political Thought in Byzantium], çev.Mete Tunçay, Ankara 1995, s.44; Mehmet Murat Baskıcı, *10-13. Yüzyıllarda Bizans Anadolu'sunda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler*, Ankara 1995, s.63-64.

⁵ Bu müesseseye Bizans tesiri meselesi şurada tartışılmıştır: M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981, s.75-80.

⁶ Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, İstanbul 1994, s.50. Yalnız hanedanın sahip olduğu Afrika menşeli hadım sayısı 1903'te 194'tü (aynı eser, s.56).

⁷ Bazılarından yeri geldikçe bahsedilecektir.

Burada şimdilik Osmanlı saray ve devlet teşkilâtında bir büyük memuriyet olarak ortaya çıkan darüssaade ağalığı, bu mevkii işgal edenler ve bunların teşkilâtı üzerinde bir genel çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

Darüssaade ağalarıyla üç temel kaynak grubu bulunmaktadır. İlki habeşlerin faziletlerini, iyi ahlaklarını anlatmak, yeni çıktıkları siyaset sahnesinde onlara itibar kazandırmak gayesiyle yazılmış medhiye türü eserlerdir. Mekkeli Ali Efendi tarafından yazılan *Mir'atu'l-hubûş fi'l-usûl* bunların başında gelir. Bir müderris olan Ali Efendi'nin eserini darüssaade ağası Mustafa Ağa'nın teşvikiyle yazdığı anlaşılıyor⁸. Saray Ağası el-Hac Mustafa Ağa 1592-1596 yılları arasında darüssaade ağası olduğuna göre⁹ eser bu yıllarda yazılmış olmalıdır. Aynı türün bir diğer örneği, yine bir darüssaade ağasının etkisiyle Ali b. Abdurrauf tarafından 1612-13'te yazılan *Râfi'ü'l-gubûş fi fezâili'l-hubûş*'tur¹⁰. İkinci gruba ilk türün aksine, habeşleri, hadımları zemetmek, kötülemek, küçük düşürmek maksadıyla yazılan eserler girmektedir. Bunların başında da kısa künyesi Risâle-i Teberdâriye olan Derviş-Abdullah adlı eski saray baltacılar ocağı mensubu bir zat tarafından 1741'de kaleme alınmış eser gelmektedir¹¹. Son gruba biyografik kaynaklar girmektedir. Ahmed Resmî Efendi'nin *Hamîletü'l-kübrâ*'sı darüssaade ağalarının toplu biyografilerini ihtiva eden ilk ve tek prosopografik kaynaktır. 1574-1775 yılları arasında görev yapan ağaların hal tercümelere bu eserde¹² ve öncesi ile sonrasına ait

⁸ Cengiz Orhonlu, "Derviş Abdullah'ın Darüssaade Ağaları Hakkında Bir Eseri: Risale-i Teberdâriye Fî Ahvâl-i Dâru's-saâde", *Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s.226-227.

⁹ Ahmed Resmî Efendi, *Hamîletü'l-kübrâ fi vasf-i ağavât-ı dâru's-sa'âdetü'l-uzmâ*, Milli Kütüphane, A 1594, v.7a-b. Bu Mustafa Ağa için keza bkz. Peçevi, *Târih*, II, İstanbul 1283, s.360-362, 371.

¹⁰ C.Orhonlu, *aynı yer*. Merhum Orhonlu bu yazarı etkileyen kişinin darüssaade ağası Ahmed Ağa olduğunu söylüyorsa da bu tarihlerde görev yapan kişi diğer Mustafa Ağa'dır (*Hamîletü'l-kübrâ*, v.8b-10a). Belki bu eserin de etkisiyle 1622'de ikinci defa darüssaade ağalığına getirilen kişi de yine bu Mustafa Ağa'dır (*Hamîletü'l-kübrâ*, v.9a).

¹¹ Eserin tanıtımı, değeri ve önemli bölümlerinden iktibaslar C.Orhonlu'nun adı geçen makalesindedir. Bilhassa bkz. 228 vd.

¹² Adı geçen kaynağın nüshaları ve nüsha farkları için şimdilik şuraya bakılabilir: Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı. Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)*, [An Ottoman Statesman in War and Peace Ahmed Resmi Efendi, 1700-1783, E.J. Brill, Leiden 1995], çev. Özden Arıkan, İstanbul 1997, s.209. Bu çalışmanın tenkidi için bkz. Kemal Beydilli, "Ahmed Resmi Efendi", *Toplumsal Tarih*, IX/52 (Nisan 1998), s.56-64.

malûmat ancak genel biyografik kaynaklarla tarihlerden tamamlanabilmektedir. Ahmed Resmî Efendi'nin, söz konusu eserini 1750lerin başında, meslek hayatı hadım ağalarla mücadeleyle geçen Koca Ragıp Paşa'nın teklifiyle veya onun üzerinde yaratacağı etkiyi önceden tahmin ederek yazdığı anlaşılıyor. Sonradan 1775'e kadar getirmesi ise bu meselenin kapandığı ve artık II.Beşir ağa diye tanınan büyük nüfuz sahibi darüssaade ağası Hazinekar Beşir Ağa'ya yakınlaşmaya çalıştığını gösteriyor¹³.

Osmanlı imparatorluğu saraydan yönetilir. Yöneticileri burada yetişir. Tartışılmaz mutlak otorite sahibi olacak müstakbel padişah şehzadeliğinde ilk eğitimini saray okulunda alır. Matbah-ı âmire emîni denilen saray mutfağının başı, çıraklarını burada yetiştirir. Bu anlamda saray bir çeşit üniversitedir. İstanbul dışındaki selâtin sarayları, taşradaki diğer şehzade, paşa, bey sarayları, merkez saray modelinde kurulur ve çalışır. Saray mensuplarının kariyerinde saraylar arası yatay ve dikey geçişler, terfi ve tenzil sisteminin olağan uygulamalarıdır.

Uzun zaman asıl padişah sarayı olarak kalan ve saray-ı cedîd-i âmire adıyla anılan Topkapı sarayı bir tek defada inşa edilmemiştir. Osmanlı saraylarının, bilhassa Topkapı sarayının tarihi, Osmanlı imparatorluğunun tarihidir¹⁴. İtalyan imlasında *seraglio*, Fransız imlasında *sérail* şeklini alan ve batı dillerine bu şekilde geçen *saray*'dan Osmanlı sarayı anlaşılır¹⁵. Osmanlı tarihi incelemelerinin önemli bir bölümü bu sarayı merkeze alır; sarayı anlatırken Osmanlı tarihini, Osmanlı tarihini anlatırken sarayı anlatır. Aslında anlatılan Osmanlı sarayının padişah-ı âlempenahı, onun hükümetini ve imparatorluğun kaderini nasıl etkilediğidir¹⁶.

¹³ Aynı eser, s.38.

¹⁴ Topkapı sarayının mimarî tarihini Osmanlı siyasî tarihi ile kültür tarihi çerçevesinde inceleyen şu çalışmaya bkz. Gülru Necipoğlu, *The Formation of an Ottoman Imperial Tradition: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, doktora tezi, Harvard University 1985; kitap halinde neşri: *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York, Cambridge, Mass. 1991.

¹⁵ Sheila S. Blair, "Sarây", *EI²*, s.47. Saraylar hakkında genel bilgi için bu maddeye (s.44-47) bakılabilir.

¹⁶ Albert Howe Lybyer, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*. [*The Government of the Ottoman Empire in the Suleiman the Magnificent*, Londra 1913] çev.Seçkin Cılızoğlu, İstanbul 1987, s.133.

Sarayda büyük Osmanlı ailesi yaşar: Hanedan üyeleri ve kullar. Ülkeyi de bu büyük aile yönetir. Gerçi Osmanlı tarihçileri toplumu, yöneten ile yönetilen, *askerî* ve *re'âyâ* diye ayırmış; yönetici zümreyi, erkân-ı devlet'i, mensup oldukları meslekî sınıfa göre *seyfiye*, *ilmiye* ve *kalemiye* şeklinde tarif etmiştir. Lakin saray mensupları, tek bir tabirle açıklanamayan ayrı bir saray hizmeti sınıfını oluştururlar. Findley'in patrimonyal bürokrasi dediği, iktidarın ikincil sahipleri olan bu zümre, imparatorluk geleneği ile beraber hükümet işlerinin yürütüldüğü geniş bir teşkilât ve incelikli bir teşrifat usulü içinde aslı unsurdur¹⁷.

Diğer taraftan söz konusu büyük aile, sarayı ve imparatorluğu, içinde yaşadıkları ve eğitim gördükleri sarayın üç ayrı bölümünden idare ederler: Birun (dış hizmetler), enderun (iç hizmetler) ve harem. İstanbul'un fethiyle bir imparatorluk sarayı olarak tesisinden onaltıncı asrın sonlarına kadar birun, askerî-idarî teşkilâtın ve yönetimin merkezidir. Bu dönemden itibaren belirginleşmeye başlayan yönetici sınıf hizmetlerindeki farklılaşmalar, buna bağlı olarak birun hizmetlerinin saray dışında bürokratik merkezlere kayışı, imparatorluk haremi ile iç hizmetleri, saray hizmetlerinin merkezi haline getirir¹⁸. Yönetim geleneğinde meydana gelen değişme hızla benimsenir, yenilik, bir yeni geleneğin yolunu açar.

Haremle iç hizmetler, hattâ dış hizmetler bağlantısının mahiyetini çözümlerken iki nokta üzerinde durmak gerekir. Haremin teşekkülü ve iç ile dış'ın Osmanlı terminolojisinde taşıdığı anlam. Haremin teşekkülü sarayın büyük amiri ve baş harem ağası Mehmed Ağa'nın Ayşe Sultan'a vekâletinden çok önceye gider. Fatih Topkapı sarayını yaptırıp burayı merkez ittihaz edince asıl harem halkı ve hizmetlileri Bayezid'deki Eski Saray'da kalmıştı. Bu devirde ve Kanuni'ye kadar Yeni Saray'ın küçük de olsa ayrıca bir haremi var mıydı, bu husus pek açık değil¹⁹. Asıl Harem'in Yeni Saray'la birleşmesi Hürrem'in

¹⁷ Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform. Bâbîlî (1789-1922)*, [Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte, 1789-1922], çev. Latif Boyacı - İzzet Akyol, İstanbul 1994, s.13, 27; yönetici sınıfların mahiyeti üzerine münakaşalar için aynı eser, s.39-40'a bkz.

¹⁸ Bu oluşumu modern bürokrasinin teşekkülü çerçevesinde geriye doğru götürerek açıklayan Findley'e (aynı eser, s.43) bkz. Ayrıca: Norman Itzkowitz, "Eighteen Century Ottoman Relations" *Studia Islamica*, XVI (1962, s.73-94), s.84 vd.

¹⁹ Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, [The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire, Oxford 1993], çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 1996, s.160-163. Krş. Mualla Anhegger-Eyüboğlu,

buraya taşınmasıyla gerçekleşir ve bir müstakil kurum olarak Harem Dairesi'nin tarihi başlar²⁰.

Harem, adı üzerinde mahremiyet alanına işaret eder. Aile dışındaki erkeklere kapalıdır ve gizlilik içerir. Fakat son zamanlarda yapılan araştırmalar da gösteriyor ki kapalılık ve gizlilik, politik olmayanın, özel alanın, katı kurallarla sınırlanmış bölgesi değildir. Aksine özel olan/alan bu niteliği ile birlikte de kamuya açık ve politiktir. Pierce Batı'da, Harem'i ve cinslerin birbirinden ayrılması uygulamasını, kamu alanı - özel alan bölünmesinin islami bir tezahürü sayma eğiliminden söz eder. Ona göre bu, konuyu anlamakta, Harem'in rastgele cinselliğin mekânı olduğuyla ilgili, farkına çabuk varılan efsaneden daha ciddi bir engeldir²¹. Osmanlıların kendilerini tarif ederken kullandıkları tabirler, iç/içeri veya *enderun* ile bunun karşılığı dış/dışarı (taşra) ya da *birun*, batılı "politik", "kamusal" ve "özel" soyutlamalarından çok daha açıklayıcı görünmektedir. Padişaha ya da hanedana mahsus her şey anlamındaki "hass" ve onların mekânı anlamında "harem"i bu çerçeveye oturtmak gerekecektir. "Harem, hass ve iç/içeri sultanı ve yaşadığı mekânı sosyal, ahlaki ve politik düzenin tepe noktasına koymak üzere birleşirler"²².

Burada on altıncı yüzyılın sonlarından itibaren padişahın ve yaşadığı mekanın, sosyal değilse de mutlak manada ahlaki ve politik düzeni ile güvenliğinden sorumlu darüssaade ağalarından ve onların teşkilâtından söz edeceğiz. Darüssaade tabiri Harem Dairesi'nin eş anlamlısı ya da bir kısım kaynak ve belgelerde doğrudan sarayın kendisi için kullanılmakla beraber²³

Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi (Harem), İstanbul 1986, s.23 ve aynı yazar, "Fatih Devrinde Yeni Sray'da da Harem dairesi (Padişah Evi) Var mıydı?", *İÜEF Sanat Tarihi Yıllığı*, VIII, s.23-26.

²⁰ L. P. Pierce, *aynı eser*, s. 161. Babüssaade denilen büyük kapıdan girilen, padişah ailesinden hiç kimsenin oturmadığı ve padişahın resmî hayatının geçtiği (Enderun'un bulunduğu) yer için kullanılan "Harem-i Hümayûn" ile padişah evi ve hane halkı demek olan "Harem Dairesi" tabirlerini birbirinden ayırmak gerekir. Şimdilik bkz. M. Anhegger-Eyüboğlu, *Padişah Evi*, s.18.

²¹ *Harem-i Hümayun*, s. 4-5. Özel/kamu alanı kavramlaştırmaları ile ilgili tartışmalar için belirtilen sayfalardaki notlara bkz. Bu tartışmayı Osmanlı minyatürlerinin incelenmesi konusuna taşıyan şu makaleyle krş: Tülay Artan, "Mahremiyet: Mahrumiyetin Resmi", *DeFTER*, 20 (Bahar/Yaz 1993), s. 91-115, bilhassa s.100-102.

²² L.P.Pierce, *aynı eser*, s.9. Harem teşkilatı için ayrıca şu esere bkz. Fanny Davis, *The Palace of Topkapı in Istanbul*, New York 1970.

²³ Ülkü Altındağ, "Dârüssaâde", *DİA*, IX (s.1-3), s.1.

Osmanlı saray teşkilâtı tarihinde daha çok sarayın üç ana bölümünden biri olan Harem Dairesi'nin politik adı gibi kullanılır.

Osmanlı sarayını idare eden ağalar da üç gruba ayrılırlar: İlk grup dış hizmetlerden sorumlu Birun Ağalarıdır (ağayân-ı birûn). İkincisi Enderun-ı Hümayun'un girişini teşkil eden yerde görevli, Kapı Ağası da denilen Babüssaade Ağası'nın emrindeki ağalar²⁴ ile Enderun dairesinin amirleri ve personeli (iç ağaları ve iç oğlanları) olan Enderun ağalarıdır (ağayân-ı enderûn). Merkez sarayda asıl teşkilâtlanması muhtemelen Kanuni devrinden itibaren başlayan Darüssaade Ağası'na bağlı harem ağaları (ağayân-ı dârü's-saâde)²⁵ bu sıralamada üçüncü grubu oluştururlar. Son iki gruba Hadım Ağaları denir. Bunlar hadım olan ya da saraya hadım edilerek alınmış kişilerdir ve babüssaade ağaları beyaz olduklarından ak (hadım) ağalar, darüssaade ağaları zenci, genellikle de habeş olduklarından kara (hadım) ağalar olarak adlandırılırlar. Darüssaade ağalarına sarayın kadınlara mahsus bölümüne nezaret ettiklerinden Kızlar Ağası da denir ki herhalde halkın, özellikle de İstanbul halkının bu ağalara verdiği ismin bir unvan şeklinde saray diline yerleşmesiyle yaygınlık kazanmıştır.

Darüssaade'nin teşkilât tarihi, bir bakıma müstakil diğer saray içi kurumlar gibi Osmanlı saray teşkilâtı tarihinin bir parçasıdır. Kendisi de sarayda, Enderun-ı Hümayun'da yetişen devlet adamı, bürokrat ve tarihçi Atâ Bey²⁶, kıymetli eserinde "Dârü's-saâde ağaları tabir olunan zenci ağalar ocağının tahkik olunabilen usûl ve nizâm ve kanun ve hizmetleri" başlığı altında²⁷ teşkilâtla ilgili ayrıntılı malumat verir. Buna göre teşkilâtın temel kurumu, bir idari birim ve kurum karşılığı olarak sıkça kullanılan "ocak" terimiyle²⁸ ifade edilirdi. Ağaların kariyeri sıradan bir hadım olarak "Zenci Ağalar Ocağı"nın

²⁴ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*, Translated by N.Itzkowitz and C.Imber, London 1973, s.79-80; Ü.Altındağ, *aynı yer*; Semavi Eyice, "Bâbüssaâde". *DİA*, IV (s.408-9), s.408.

²⁵ Sarayın Fatih devrindeki teşkilâtı için bkz. Hammer, *Devlet-i Osmâniye Târîhi*, III, müt. Mehmed Atâ, İstanbul 1336, s.227-231 (konunun mütehasısı olan mütercim Atâ'nın Hammer'in anlatımını tamamlayan notları çok önemlidir).

²⁶ Mehmet İpşirli, "Atâ Bey, Tayyârzâde", *DİA*, VI, s.34-35.

²⁷ Tayyârzâde Ahmed Atâ, *Târîh-i Atâ*, I, İstanbul 1293, s.257-269.

²⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (OTDS)*, II, İstanbul 1971, s.711. Tamamlayıcı bilgi için bkz. K.Kreiser, "Odjak", *EF*, VIII, s.161.

ocak defterine yazılarak başlar; on altıncı asrın sonlarında babüssaade ağasının da âmiri, dolayısıyla bütün sarayın nazırı anlamını taşıyan, gerçekte ise çok azına nasip olan büyük ağa unvanıyla sona ererdi.²⁹

Gedik denilen kadroda boşalma meydana geldiğinde veya ilave kadro verildiğinde, Harem hizmetleri sınıfına dahil olarak Darüssaade ağasının maiyyetine giren kara hadım, ocağın en aşağı tabir olunan ilk sınıfına adımını atmış olur. Saraya girince önce darüssaade ağasının huzuruna çıkarılan *en aşağı ağa* sonra *baş kapı gulamına* gönderilerek ocak defterine yazdırılır ve kıdemli ocak ağalarından birine el öptürülür. Bu merasimin, kanun ve nizam kadar âdâb da demek olan Osmanlı sisteminde, sadece adı geçen ocağa değil, büyük saray okuluna da ilk adımın atılması anlamında çok mühim olduğu anlaşılıyor. Çünkü bu okula girenler hem bu âdâb geleneğine tâbi oluyorlar hem de tâbi oldukları geleneği yerleştirme ve yeniden üretme politikasına hizmet ediyorlardı.³⁰ Nitekim geleneğin bütün yönetici sınıflarda 19. yüzyılda bile kendini üretmeye devam ettiğine ve tasavvufun, âdâb geleneğinin üretiminde bir vasıta olarak oynadığı role dair Findley'in gözlemleri, ocak terbiyesinin merasimden ibaret olmadığını gösteriyor.³¹

²⁹ "Büyük ağa"lıktan/Darüssaade ağalığından vezirliğe gelen de vardır ama bu istisna kabilindedir; bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* (ST), Ankara 1988, s.180. Darüssaade ağalarının "büyük ağa" olmalarını daha sonraki tarihlere götürenler olmakla birlikte (msl. vardır: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahut Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, IV, İstanbul (t.) 1316, s.725) son araştırmalar, bu tarihin 1586-87 olduğunu gösteriyor; bkz. Ü.Altındağ, aynı yer.

³⁰ Halil İnalçık, "Reis-ül-küttâb", *İA*, IX (s.671-683), bilhassa, s. 677 vd. Osmanlı sisteminde özellikle Fatih'le beraber ayrıntılı protokol kurallarının önemi ile Batı'da yazılı olmayan, hele kanun kapsamına hiçbir zaman sokulmayan görgü ve teşrifatın Osmanlılarda kanun konusu yapılmasının ilginçliği üzerine gözlemler için bkz. A.H.Lybyer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, s. 127.

³¹ Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye. Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, [*Ottoman Civil Officialdom: A Social History*, Princeton 1989], çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1996, s.126-131. Bir 18. yüzyıl devlet adamı olan Ahmed Resmî Efendi'nin biyografisini inceleyen Aksan, onun yetişmesinde, kökleri islâmiyetin ilk zamanlarına uzanan (bütün incelikleriyle süreklilik arzeden meslekî ve şahsî eğitim anlamında) "edeb" geleneğinin mirasçısı olarak Osmanlı sistemine işaret ediyor. Fakat bir bakıma Findley'in aksine, 18. yüzyılı, yüzlerce yıllık "edeb" eğitiminden "sivil bürokrasiye geçiş" olarak nitelendiriyor. Bkz. Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı. Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)*, [*An Ottoman Statesman in War and Peace Ahmed Resmî Efendi, 1700-1783*, E.J. Brill, Leiden 1995], çev. Özden Arıkan, İstanbul 1997, s.11, 28.

En aşağı ağanın vazifesi harem kapısını bekleyen nöbet kalfalarının emirlerine itaat etmek ve ocağa kendinden önce giren ikinci sınıf mensuplarına hizmet etmektir. Şahsi ihtiyaç ve bir bakıma "edeb" eğitiminin parçası telakki edildiği anlaşılan ibadet vakitleri dışında kapı nöbeti tutarlardı. Ocağa yeni bir ağa alındığında ve münhal kadro bulunduğunda acemi ağalık denilen ikinci sınıfa geçerlerdi. İlk sınıfı atlamak, artık en aşağı(lık) hitabından kurtulma imtiyazını elde ettiği, ocak usulüne göre "haysiyet" ve itibar sahibi olduğu ve bundan böyle acemi ağalık sınıfıyla başlayan ocağın muteber zümresinden sayılacağı anlamına gelirdi.³²

Temayüz ederek *acemi ağa* ünvanıyla ilk kıdemini alan harem ağası, bu sınıftaki hizmetini müteakip *nöbet kalfalığı* sınıfına atanırdı. *Nöbet ağası* olarak yetişen adayın kalfalık vaktinin geldiği, sınıf âmiri nöbet başı ile ocağın tertip, temizlik, terbiye, usul ve erkanına nezaret eden ve ocak yan sınıfının âmiri olduğu anlaşılan *musandıracı başı*³³ tarafından darüssaade ağasına ve baş kapı gulamına bildirilirdi. Doğrudan darüssaade ağasıyla muhatab olma mevkiine yükselmesi ve yerine getireceği hizmetlerin, mahiyeti bakımından artık büyük ağanın halifesi (kalfası) olmasını gerektirmesi, kalfalık unvanının tevcihini mühim ve müstakil bir merasim haline getirirdi.

Nöbet kalfaları beş kişilik mahdud bir kadroydu. Diğer aşağı sınıfların küçük ağa kadroları herhalde daha fazlaydı. Bu beş ağanın asıl görevi harem kapılarının anahtarlarını darüssaade ağasından sayarak almak ve akşam gerektiğinde kilitleyip yine sayarak darüssaade ağasına teslim etmektir. Bu beş kişinin âmiri *beşinci kalfaydı* ve aynı zamanda "halvete memur"du. Halvet zamanlarında, yani padişahın, *kadınları*, *ikballeri*, *sultanları* ve oğulları ile dairesinde veya has bahçede görüştüğü, dinlendiği, eğlendiği saatlerde³⁴ birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü kalfaları koğuşlarında tutmak ve kapı nöbetçisi olmayan harem ağalarını, edebi gözetmek³⁵ ve emniyeti sağlamakla görevlendirmek onun sorumluluğundaydı. "Halvet" hanedanın ve büyük ailenin özel hayatları

32 Atâ, *Târih*, I, s.257.

33 Küçük ağalara abdest aldırıp namaz kıldırarak, "edeb" dışı hareketleri yasaklamak ve suçluları cezalandırmak da musandıracı başlarının göreviydi. Atâ (*aynı eser*, s.261)'dan başka bkz. M. Z. Pakalın, *OTDS*, II, s.583-584.

34 Çağatay Uluçay, *Harem*, II, Ankara 1985, s.148 vd.

35 Belirtilenlere ilave olarak bkz. Gabrieli, "Adâb", *EP*, I, s.175-176.

dışında, Peirce'in "Osmanlı üreme politikası" dediği, çok daha karmaşık ilkeler ve denetimler ağıyla ilgili anlamlar taşırdı.³⁶ Şehzade annelerinin kimler olacağı, padişah eş, anne ve çocuklarının birbirleriyle ve cariyelerle ilişkileri ve bunun politik sonuçları, sistemin hesaba katmak zorunda olduğu konulardı. Bu yüzden de beşinci kalfanın sorumluluğu güvenlik endişesinin ötesine uzardı.

Nöbet kalfalarının kıdemlileri aynı zamanda bir üst sınıf olan *ortanca(lık)* adayı idiler. Ortanca kadrosu dört kişiydi. Bu sınıfa yükselme *ortanca çıkmak* denilen bir merasimle gerçekleşirdi. Aday bu şerefe nail olacağı gün, sabah namazından iki saat önce kıdemli ağalardan biriyle oda kapılarının önüne gelir. Rehberlik eden ağa kapı önünden "Lala destur falan ağa ortanca çıkacak" diye seslenir. Odadakiler isterlerse kapıyı açık gelenlere görüşür istemezler ise açmazlar. Bu takdirde aday ve rehber ağalar beklemeyip çekip giderler. Ortanca çıkan ağa namazdan sonra darüssaade ağası dairesi nazırı demek olan *ulu oda lalasının*, onun vasıtasıyla da darüssaade ağasının huzurlarına çıkar ve etek öper. Şükran merasimi baş kapı gulamı ile birlikte ocak camiine gidilmesi ve hazır bulunanlara para saçılmasıyla sona erer.

Ocağın son sınıfı on iki kadrosu bulunan hasıllılardır. Bunların düzeni de ortancalara benzer. Münhal gediğe en kıdemli ortanca ağa terfi eder ve *kanun gereği*, aralarına katıldığı kendinden kıdemli bütün *hasıllı ağaların*, baş kapı gulamı ile darüssaade ağasının eteklerini öptüğü benzer merasimle hasıllı çıkar. Buna da adı üzerinde *hasıllı çıkmak* denir. Kıdemli hasıllı ağalar dönüşümlü olarak kapı nöbetçilerine nezaret ederler. İçlerinden en kıdemlisi *yayla baş kapı gulamlığına*³⁷ atanır ve bundan sonra geleceği en üst mevki *yeni saray baş kapı gulamlığıdır*. *Yayla baş kapı gulamı* ile *yeni saray baş kapı gulamı* unvanları ancak kariyerlerini yukarıdaki hiyerarşiye uygun şekilde ocakta tamamlayan hasıllı ağalara tevcih edilir. Bu unvanların iç ağalar ocağındaki (enderun) karşılıkları *rikabdar* ve *çuhadardır*³⁸.

³⁶ L.P.Peirce, *Harem-i Hümayun*, eseri yönlendiren ana görüş olmasının yanında, ayrıca bkz. s.16 vd.

³⁷ Bu ağa yazın padişahın gittiği saraylara götürülen harem ağalarının katipliğini yapardı. II. Mahmud devrindeki düzenlemede kaldırılmıştır. Bkz. M. Z. Pakalın, *OTDS*, III, s.612.

³⁸ Atâ, *Târih*, I, s.259.

Yukarıda anlatılan ocak düzenine ait en erken bilgilerin ilk kaynaklarından Venedik elçisi Ottaviano Bon'un raporu³⁹, yeni sarayda (Topkapı) bu düzenin tedricen, muhtemelen eski saray örneğine uygun olarak III. Murad devri (1574-1595) sonlarında teşekkül ettiğini ve esasları bakımından, II. Mahmud devri düzenlemelerine kadar değişmeden kaldığını gösteriyor⁴⁰. 1601-1607 yılları arasında İstanbul'da Venedik balyozu (*bailo*) olarak görev yapan ve bu sırada bostancıbaşı ile dostluk kurarak saray teşkilâtı hakkında ayrıntılı malumat edinen Ottaviano Bon, zenci ağalar teşkilâtını ana hatlarıyla gösteren ilk kişidir⁴¹.

Yine başa dönelim: Bütün harem ağaları, tabî Mehmed Ağa ile Zeynel Ağa da, saraya en aşağı ağa olarak girdiklerinde hadım idiler⁴². Bunların, bu işi meslek edinen *madraba*lar tarafından Afrika'dan toplanıp hadım edildikten⁴³ sonra satılan sekiz on yaşlarında küçük siyah çocuklar olduğunu biliyoruz. Nereden nasıl geliyorlardı, sorusunun iyi kötü bildiğimiz bazı ayrıntıları da

³⁹ 1610-1620 yılları arasında İngiliz elçiliğinde görev yapan Robert Withers adına yayınlanan bu raporun, aslında Ottaviano Bon'un orijinal raporunun (sonraki yıllara ait ehemmiyetsiz bazı ilâvelerle) bir kopyası olduğunu Penzer tespit etmiş, çalışmasında da (N.M. Penzer, *The Harem, an account of the institution as it existed in the Palace of the Turkish Sultans with a history of the Grand Seraglio from its foundation to modern times*, Spring Books, London 1965, s.34-39 ve muhtelif yerler) genişçe istifade etmiştir.

⁴⁰ Hattâ bu düzenlemelerden sonra bile ocak yapısının korunduğu anlaşılıyor. Bkz. Leyla Saz, *Harem'in İçyüzü*, düzenleyen, Sadi Borak, İstanbul 1994, s.70. II.Mahmud'un cerrahbaşı Hekim İsmail Paşa'nın kızı olan Leyla Hanım II.Mahmud ve Abdülmecid devrinde sarayın iç yapısı hakkında birinci elden bilgiler vermiştir (*aynu eser*, s.14-15).

⁴¹ N.M. Penzer, *The Harem*, s.132. İtalyanca aslı (*Il del gran signore descritto a Constantinopoli nel 1608*) 1865'te Venedik'te yayınlanan raporun üstte belirtilen İngilizcesinden (*The Grand Signour's Seraglio*) yapılan çevirisi için bkz. Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, çev. Cahit Kayra, İstanbul 1996, s.10, 42, 93; çevirenin raporla ilgili açıklamaları için ayrıca bkz. s.I-V. Ottaviano Bon'dan önce ve sonra İstanbul'da bulunmuş Osmanlı sarayı ile ilgili genel bilgiler veren diplomatlar ve raporları için yine Penzer'e (*aynu eser*, s.27-52) bakılabilir.

⁴² Sarayın bütün ak ağalar (kırk kadar ve âmirleri babüssaade ağası, saray ağası, kilerci başı, hazinedar başı) ve kara ağaların hadım oldukları malum ise de Pakalın (*OTDS*, I, s.31) ak ağaların "hilkaten erkeklikten mahrum" hadımlar olduklarını, siyahlarınsa bilhassa hadım edildiklerini öne sürmektedir. Diğer kaynaklarda açık izaha rastlanmamıştır. Öte yandan kara ağalardan bazıları, en azından Osmanlı geleneğinde tatbik edilen şekliyle, beylerin paşaların konaklarına dahil olup benzer hizmetler açısından yatay ya da daha yüksek bir yere -hükümdar sarayına mensubiyet bakımından- dikey geçiş yapıyorlar mıydı acaba?

⁴³ Hadım etme usulleri ve can sıkıcı ayrıntıları için, N.M. Penzer, *aynu eser*, s.142-143; Ç. Uluçay, *aynu eser*, s.128.

var⁴⁴. Son devir harem ağalarından Nadir Ağa'nın otobiyografisi, bu çocuklardan birinin, diğerlerinden pek de farklı olmayan satılma öncesi hayatı ve maceraları hakkında renkli bilgilerle doludur. Nadir Ağa Habeşistan'ın Galla kısmında (hamî-samî karışımı bir topluluk olup ahalisi müslüman) Limmu köyünde doğmuş. Yedi sekiz yaşlarında iken kaçırılıp Cibuti'den karşıya, Cidde limanına getirilmiş; oradan önce Mekke'ye götürülmüş ve Emir Abdullah'a satılmış. Üç yıl kaldığı Mekke ve Taif'te Ona "Türk usulü elbise" giydirip Arapça yanında namaz kılmayı da öğretmişler. Sonra valiye gelen "saray-ı hümayuna *Türkçesiz* birkaç ağa bulunup gönderilmesi" emriyle sahibinden alınmış ve Sirkeci limanından karaya çıkarılıp kızlar ağasına teslim edilmiş⁴⁵.

Afrika'nın muhtelif yerlerinden⁴⁶ gelen bu çocuklar ocak terbiyesine girdiklerinde hiçbir şey bilmemekte, genellikle kendi mahalli dilleri dışında başka dille konuşamadıklarından iletişim kuramamaktadırlar. Bunun diğer sebepler bir yana, uymak zorunda oldukları disiplin açısından bir avantaj sağladığı anlaşılıyor. Çünkü ilk öğrendikleri ve yaptıkları şeyler yukarıda izah edildiği gibi basittir. Atâ'nın verdiği ayrıntıya göre⁴⁷ sabah namazı vaktinden iki saat önce kalkıp kapı nöbetçilerini ve nöbet kalfasını uyandırır. Sonra sırayla baş nöbet kalfasını ve ortancayı kaldırır. Abdest alıp, birlikte hamam külhanına giderler, fenerleri ve şamdanları yakarlar. Sonra darüssaade ağasının dairesine gider, ağanın oda nöbetçisini ve onun marifetiyle ağayı uyandırır. Ağa abdest aldıktan sonra kapıların anahtarlarını sayarak dağıtır. İçlerinden biri Fetih suresini okumaya başlar, kıraat devam ederken mabeyn-i hümayun kapısına gelip bu kapıyı açtıktan sonra diğer anahtarları çivilere asarlar. Yemek vakitleriyle içeriye hekim girmesi gibi durumlarda usulüne uygun olarak

⁴⁴ Edward J. Toledano, "The Imperial Eunuchs of Istanbul: from Africa to the Heart of Islam", *Middle Eastern Studies*, XX/3 (July 1984), s.381 vd.

⁴⁵ "Musahib-i Sani-i Hazret-i Şehr-yari Nadir Ağa'nın Hatıratı-I", *Toplumsal Tarih*, IX/49 (Ocak 1998, s.7-15), s.7, 10, 12-13; -II, *aynı dergi*, IX/50 (Şubat 1998, s.6-14), s.10. Nadir Ağa'nın kısa "Hatırat"ı daha evvel *Hayat Mecmüsü*'nda ("Haremağaları", S.60, 29 Kasım 1957) yayınlanmış, sonra bu bir başka dergide aynen iktibas edilmiştir (*Tarih ve Edebiyat*, S.7, Temmuz 1981). Bazı çelişkiler bulunmakla beraber, öncekini tamamlayan geniş hatırat ilk kez yayınlanmıştır.

⁴⁶ Nadir Ağa ile gelen habeş grup saraya, II. Abdülhamid'in bir Sudanlı ağanın kabahati yüzünden bütün Sudanlılardan soğuması üzerine meydana gelen değişiklikte alınmışlar ("Nadir Ağa'nın Hatıratı-I", s. 10). Demek ki saraya alınan ağaların köken değişikliklerini bunlar da etkiliyor.

⁴⁷ Atâ, *Tarih*, I, s.259.

kapıları açıp kaparlar. Keza akşamları padişahın haremi şereflendirmesinin ardından Mülk suresini okuyarak kapıyı kapatır, toplanılan anahtarları darüssaade ağası dairesindeki nöbetçi ağaya sayarak teslim ederler. O da bunları büyük ağaya takdim eder. Ağanın oda nöbetçileri ağa dairesi sınıfından olup nöbet kalfalarından ayrıdır.

Ocak hiyerarşisinden ayrı olarak darüssaade ağası dairesinin kendi düzeni ve teşkilâtı vardır. Darüssaade ağasının resmî yardımcıları *hazinedar ağa*, *hazine vekili* ve baş kapı gulamıdır. Büyük ağanın bulunmadığı vakitler resmen ona ve birbirlerine rütbe sırasıyla vekâlet ederler. Zaten birbirlerinin yedeği, bir üst rütbenin de tabîî adaydırlar. Hemen yukarıda bahsi geçen, ağanın oda nöbetçileri üç kişidir. bunlardan başka dairede yine büyük ağa tarafından seçilen bir oda lalası görev yapar. Darüssaade ağası mevki bakımından nasıl has odanın silâhdar ağasına, yeni saray baş kapı gulamı iç ağaların *anahdar ağasına*, hazinedar ağa da *çuhadar ağaya* tekabül ederse, oda lalağı da *silâhdar ağa lalağı* derecesinde muteber bir memuriyettir. Hem ağasının bulunmadığı zamanlarda ona gayri resmi olarak, manen vekâlet eder, hem de onun eşyasını bir emin olarak korur. *Kaftancı/kürkçü*, *kuşçu*, *kahvecibaşı*, *başçuhadar*, *heybeci*, *zülüflü baltacı*, *kozbekçi* gibi unvanlar taşıyan ağanın hususi memurlarının âmiri ve dairenin müdürüdür.

İşte Ahmed Refik'in bahsettiği Mehmed Ağa'ya kadar darüssaade ağaları böyle bir teşkilâtı yönetiyor, emirleri altındaki ağalarla hareme nezaret ediyorlardı. Harem ve sarayın gerçek âmiri olan babüssaade ağaları yanında darüssaade ağalığı ilk zamanlar önemsiz bir memuriyetti⁴⁸. III.Murad devrinde sarayın harem kısmının, geniş kadrosuyla tamamiyle müstakil ve tarihî şartların sevkiyle devlet idaresinde müessir hale gelmesi bu ağaların nüfuzunu alabildiğine artırdı. Artık yalnız kendi ocak ve dairelerinin nazırı değildiler. Zamanla teşekkül eden 250 kadar odası, hamamları, avluları ile geniş harem mekânının, bu mekânda bulunan valide sultan dairesi, şehzadeler dairesi, gözdeleler dairesi, cariyeler dairesi ve hastanesi gibi bölümler⁴⁹ ile idarecilerinin, saray dışındaki sultan (padişah kızları ve kız kardeşleri) haneleri harem ağaları

⁴⁸ Ahmed Resmi Efendi, "Sultan Süleyman ve Sultan Selim-i Sâni cyyâmında dârüs'sa'ade ağası mevcûdiyetine her ne kadar bazı tevârihde işâret mesbûk ise de.." derken makamın evvelki ehemmiyetsizliğine dikkati çekiyor. Bkz. *Hamûletü'l-kübrâ*, 5b.

⁴⁹ Semavi Eyice, "İstanbul (Tarihî Eserler)", *İA*, V/2, s.1214.

da dahil bütünüyle sarayın âmiri durumuna yükseldiler. Son derece önemli mali kaynakların, haremeyn ve selatin vakıflarının, bunların idare edildiği teşkilâtın tanzimi, teftişi ve yönetimi ellerine geçti⁵⁰. Babüssaade ağaları, silâhdar ağalar ve bütün saray ricali onların emrine girdi⁵¹. Devlet protokolünde sadrazam ve şeyhülislamdan sonra üçüncü sıraya yerleştiler. Hattâ işgal ettikleri mevki ile idare ettikleri teşkilâtın üzerine çıktılar. Tarih sahnesinde oynadıkları siyasî rollerle, geçmişin çoğu isimsiz ağaları gibi değil, sarayda büyük ağa diye hitap edilen⁵² ama aslında Habeşî Mehmed Ağa, Celâli İbrahim Ağa, Hacı Beşir Ağa olarak, nüfuzlarıyla mütenasip adlarıyla, kendilerinden bahsettirmeye başladılar.

Kazandıkları nüfuzla güç ilişkilerinde oynadıkları tayin edici siyasî rolleri⁵³, ne zenci/kara/siyah, ne de hattâ hadım olmalarından kaynaklanıyordu⁵⁴. İmparatorluğun fetihçi karakterinde meydana gelen zayıflamayla bürokratik bir devlet yapısının şekillenmeye başlaması, şehzade sancaklarının kaldırılmasıyla tahta verasette ekberiyet sistemine geçiş, peşpeşe küçük yaşta padi-

⁵⁰ Yine Ahmed Resmi (*Hamîletü'l-kübrâ*, v.6a), tarihçi Selânikî'ye atfen, bunun Mehmed Ağa zamanında (1574-1591) vuku bulduğunu, Osman Ağa zamanında, 1595-96'da da müstakil haremeyn muhasebesi kalemi kurulduğunu belirtiyor. Osman Ağa için ayrıca bkz. Peçevi, *Tarih*, II, s.255.

⁵¹ III. Selim bu makama Bilâl Ağa'yı tayin ederken, hatt-ı hümayununda ".. seni cümle kullarımdan mümtaz kılub darüssaadem ağası ve haremeyn-i muhteremeyn nazırı nasbeyledim. Bilcümle ağayân-ı harem ve saray-ı atk-ı ma'murem ocakları sagır ve kebîr ve eski ve acemi üzerlerine seni zabıt nasb ve ta'yin eyledim" demektedir. Tam metni için bkz. İsmail Baykal, "Silihdar-ı [sic] Şehriyarî ve Darüssaade Ağası Tayinleri Hakkında Hatt-ı Hümayunlar", *Tarih Vesikaları*, II/11 (Şubat 1943, s.338-341), s.340-341.

⁵² Hüküm yazıldığında ise şöyle hitab edilirdi (*Kızlar Ağası*, s.7): "İftihârü'l-havâs ve'l-mukarribîn, mutemedü'l-mülûk ve's-selâtn bi'l-fi'il dârü's-sa'âdetim ağası olan Mehmed Ağa dâme ulüvvühu".

⁵³ Söz konusu güç ilişkileri, darüssaade ağalarının nüfuzu, büyük ağa-şeyhülislâm ya da büyük ağa-valide sultan-defterdar-şeyhülislâm ikili, üçlü, dörtlü ittifakları, Venedik elçilerinin raporlarında da sıkça işlenen konular arasındadır. Bkz. Mary Lucille Shay, *The Ottoman Empire From 1720 to 1734, As Revealed in Dispatches of the Venetian Baili*, Wesport, Connecticut 1978, s.30-34, 36, 38, 79, 82 vd.

⁵⁴ Ahmed Refik'in Abdürrezzak Ağa (biyografisi için bkz. *Hamîletü'l-kübrâ*, v.8a-b) zamanını anlatırken III. Mehmed devrinde "devletin siyaseti Venedikli bir kadınla [Safiye Sultan] bir Arnavud'un [Yemişçi Hasan Paşa] ve bir zencinin elinde idi" değerlendirmesinin (*Kızlar Ağası*, s.21) ne kadar mübalağalı olduğu (bu bakış açısı eserin tamamına hâkimdir) âşikardır. Uluçay da (*Harem*, II, s.126) onları "Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında ve gerilemesinde (?) büyük rol oynamakla suçluyor.

şahlar döneminde valide sultanların naibe-i saltanat olarak devleti idare etmeye başlamaları⁵⁵, yeni alışkanlıklar, yeni kombinezonlar doğmasına yol açmış, bu da devletin başta merkezî yönetim olmak üzere bütün kurumlarını etkilemişti.

Nitekim bu etkilerin erken müşahitlerinden, "düzendeki bozulma"nın huysuz, acımasız, müşteki münekkidi Gelibolulu Mustafa Âli⁵⁶ saray teşkilâtı ile devlet idaresinde harem ağalarının işgal ettikleri mevki ve keyfi tutumlarını tasvir eder⁵⁷. Ona göre bunlar ahlaki zaafı, rüşvetle iş görmeleri yetmiyor-muş gibi, "Sultan Süleyman zamanında" yalnız babüssaade ağası için caiz görülen bir şeye, saray dışında evler edinmeye başlamışlardır. Halbuki bu hak onlara o makamda uzun süre kalmaları, hareme mahrem olan hısımların akrabalara çoğaldığı için verilmişti. Oysa şimdi en önemsiz ağa bile dışarıda evler edinmektedir. Hadım oldukları halde sanki evlenmiş gibidirler. Sadece bu da değil, ilgilerini kendi evlerine bağlamayı, dışarı ile düşüp kalkmayı iş edinmişlerdir.

*Tegâfül-i şeh-i âlem ne müşkil âfet imiş
Maraz devasız imiş hâkim olmayınca hakîm
Kemali ile muhassal zevale erdi huzur
Tasarruf etmekile mülke nâkısât-ı harîm
Acep mi kopsa kıyâmet huruc edip Yecuc
Haremdeki hocalardır bugün kinâr-ı hadîm
Alâka taşra büyük cürm iken tavâşîye
O kavma oldu bugün emr-i nâpesend azîm
Sarây-ı âmirenin ecnebilerin seyr et
Harem müsâfiridir taşra evlerinde mukîm
Değil ki ev yapalardı zaman-ı sâbıkda
Hısımların bile iç-halkı addiderdi hasîm⁵⁸*

⁵⁵ L.P.Peirce, *aynu eser*, s.121-151.

⁵⁶ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev.Ayla Ortaç, İstanbul 1996.

⁵⁷ Mehmet Şeker, Gelibolulu Mustafa 'Âli ve Mevâ'idü'n-Nefâis Fî-Kavâ'idü'l-Mecâlis, Ankara 1997, Transkripsiyonlu Metin, s.276-277. Bu eserin tahlili için bkz. Gelibolulu Mustafa Âli, *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerine Ziyâfet Sofraları (Mevâ'id'ün-nefâis fî Kavâ'idü'l-mecâlis)*, haz. Orhan Şaik Gökyay, I. İstanbul 1978, "Önsöz" s.15-22; C.H.Fleischer, *aynu eser*, s.131-133; M.Şeker, *aynu eser*, 84-241.

⁵⁸ O. Ş. Gökyay, *aynu eser*, s.52; M.Şeker, *aynu eser*, s.278.

Her çeşit değişmeyi dünyanın sonu gibi anlatmaya meyyal olan Âli, yukarıdaki mısralarında, malum üslubunu sürdürmekte ve problemi cihan padişahının işlerin içyüzünden habersiz oluşuna bağlamaktadır. İçyüzü dediği de ülke idaresinin, "zaman-ı sabıkda" değil dışarıda ev yapmak, iç-hâfki hisimlerini dahi hasım sayan kadınlar dairesindeki "eksikliler" in eline geçmesidir. Devlet düzeni için söyledikleri bir tarafa⁵⁹, burada ağaların hem artan sayıları hem de kurdukları iç ve dış bağlantılarla pekiştirip artırdıkları nüfuzlarına dair erken gözlemleri üzerinde durmak gerekir. Çünkü Âli o sırada güç ilişkilerinin asli aktörlerinden biri haline gelen babüssaade ağası ve aynı zamanda haremde amiri olan Gazanfer Ağayla yakın ilişki içindedir ve "düzeltmek" için yakından tanımaya çalıştığı merkez teşkilâtında mühim bir mevkii işgal etmek arzusuyla yanıp tutuşmaktadır⁶⁰.

Padişahın darüssaade ağasını teşkilât hiyerarşisine bakmayarak re'sen tayin etmeye başlaması işte bu şartlarla bağlantılıdır. Oysa bu şartların oluşmasından önce hazinedar ağalar, Atâ'nın da belirttiği gibi büyük ağalığın stajer adayları idiler. Hazine ağasının getirilmediği hallerde, bu mevkîe hazine vekilleri, bazan da baş kapı gulamlarından biri tayin edilirdi⁶¹. Devlet düzeninde bir kurumun olağan dışı öne çıkması, beklenmeyen politik ağırlığı, yönetimi tedbir almaya sevk eder. Osmanlı düzeninde de çok sayıda örneği görülen bu çeşit olağan üstü durumlara karşı erken tarihlerden itibaren ciddi hal çareleri geliştirildiği malumdur. Karakteristik olan, bu örnek uygulamaların çoğunda kurumun başını kurumdan ayırmak prensibinin işlemesidir. Nitekim meselâ yeniçeri ağalarının, silsile-i merâtibe göre ocaktan seçilmekte iken, daha Fatih devrinde sekban başlıardan tayin edilmesine karar verilmiştir. Yavuz devrinden itibaren de (1515'te) padişahın şahsî itimadını kazanan saray mensuplarından biri olmak, bu atamanın temel şartı haline gelmiştir⁶². Darüssaade ağaları da bu şekilde şahsî itimada dayalı padişah iradesiyle tayin

⁵⁹ Fleischer onun bu konudaki görüşlerini incelemesinin (*aynı eser*) bütününe yayarak kritik etmiştir. Âli de dahil bütün ıslahat yazarlarında en mühim eksikliğin, dış gelişmelerden ve bunların iç bünyeye etkilerinden hiç söz etmemek olduğu tespiti ve tafsilatı için bkz. Mehmet Öz, *Osmanlıda "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 1997, bilhassa, s.111.

⁶⁰ C.H.Fleischer, *aynı eser*, s.118-119.

⁶¹ *Tarih*, I, s.264.

⁶² Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler", *JA*, XIII (s.385-395), s.388.

edildiler. Gerçi Ahmed Resmî Efendi'nin biyografilerini verdiği, 1574-1752 yılları arasında iki yüz yıla yakın sürede görev yapan otuz yedi büyük ağanın tayinlerine bir göz atıldığında üstün iradeyi kimlerin etkilediği de görülür. Osman Ağa'nın 1596'da *valide sultan ağalığı*ndan, 1647-48'de Mehmed Ağa ile Mesud Ağa'nın *musahiblik*ten, Lala Süleyman Ağa'nın 1651'de ve Abbas Ağa'nın 1668'de *valide sultan baş ağalığı*ndan, İshak Ağa'nın 1694'te *haseki sultan baş ağalığı*ndan, Anber Mehmed Ağa'nın 1713'te *hanım sultan baş ağalığı*ndan darüssaade ağalığına tayinleri böyledir⁶³. Fakat netice itibarıyla hatt-ı hümayunla atanmışlardır ve buldukları makam şahsileştirilmiştir.

İsmi zikredilenlerden Lala Süleyman Ağa, Sultan İbrahim'in (1640-48) ölümü ve tahta henüz altı yaşındaki IV.Mehmed'in çıkması üzerine haremde gerçek hâkimi ve naibe-i saltanat olan Valide Tarhan Sultan'ın⁶⁴ baş ağalığından yeni saray baş kapı gulamlığına terfi eder. Çok karışık bir devirdir. Venedikle savaş ve yeni padişahın cülûsu hazineyi büyük sıkıntıya sokmuş, Anadolu'da yeni karışıklıklar çıkmış, bizzat devletin valisi Abaza Hasan Paşa yeni bir celali ayaklanması başlatmıştır. Büyük Valide Kösem Sultan da, daha önce yakın işbirliği yaptığı saray ağaları vasıtasıyla nüfuzunu devam ettirmektedir. Üstelik bu sıradan bir güç elde etme mücadelesine de benzememektedir⁶⁵. Sonunda ya mevcut problemlere yenilerinin ekleneceği daha sıkıntılı bir devreye, veya acil çözüm bekleyen, zaten yeterince karışık meselelerin üzerine gidileceği istikrarlı bir döneme girilecektir. Süleyman Ağa en mühim rolünü burada oynar.

Kösem Sultan eski gücünü yeniden elde etmek ve sürdürmek emeliyle, istikbal göremediği yeni padişahı devirip, önünde en büyük engel gördüğü Valide Tarhan Sultan'ı tasfiye için bir plan yapmıştır. Buna göre IV. Mehmed'in kardeşi şehzade Süleyman'ın annesi "safdil, meczub meşreb bir hatun" olan Dilaşub Sultanla oğlunu tahta oturtmak üzere anlaşılacak, devlet

⁶³ *Hamîletü'l-kübrâ*, v.7b, 15b-19a, 21b, 23b. Uluçay'da (*aynu eser*, s.120-121) bu bilgiler eksik, tarihsiz ve karışiktir.

⁶⁴ Bu isim "tı" ile değil "te" ile yazıldığından, "Turhan" daha yaygın olmakla birlikte "Tarhan" şeklinde kullanımına uyduk.

⁶⁵ Bu devir olaylarının yeni bir tasviri için bkz. Robert Mantran, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I: *Osmanlı Devletinin doğuşundan XVIII. yüzyılın sonuna*, ed. R.Mantran, çev. S.Tanilli, İstanbul 1991, s.277-321.

işleri, onun ve çok küçük yaştaki oğlunun iktidarsızlıklarından istifade ile, eskiden olduğu gibi yine kendi “yed-i istiklâlinde” kalacaktır⁶⁶. Bunun için de Kösem taraftarı ağalar yeniçerileri kışkırtacak, padişah tahttan indirilip valide sultanın ağalarıyla birlikte katledilecektir. Fakat Tarhan Sultan’ın sarayda en büyük dayanaklarından “âkil ve sâhib-i vücûd” Süleyman Ağa kendine bağlı ağa takımı ile karşı planı devreye sokar. Yeniçeri ağaları yüzünden bir süredir mühim memuriyetlere gelemeyen has odalıları yanına çeker ve onlardan da “Bu uğura can ü baş koymuşuz, heman valide sultan hazretleri ve lala efendimiz her ne ferman ederlerse hazır ve âmâdeyiz” desteğini aldıktan sonra “Ağalar ne yatarsız, pâdişahımız elden gitti deyu çağrışarak” hep birlikte harekete geçerler. Kösem Sultan’ın dairesine ilk önce Süleyman Ağa girer; Zülüflü Baltacılar sınıfından Küçük Mehmed orada asılı bulunan perdelerden birinin ipini keser ve büyük valideyi bununla boğarak öldürür⁶⁷.

Süleyman Ağa bu mühim “hizmeti” karşılığında padişahın (aslında Tarhan Sultan’ın diye anlamak icab eder) ikram ve iltifatına mazhar olur ve darüssaade ağalığına getirilir⁶⁸. Artık önüne nice ikbal yolları açılmıştır. Kendi hiyerarşisinde son noktaya yükselmiştir ama kudretini tahdit öyle pek kolay olmayacaktır. İstediklerini önemli mevkilere getirecek, istemediklerini o makamlardan indirebilecektir. Nitekim o sırada sadrazam olan Siyavuş Paşa ile giriştiği mücadele mahiyeti böyledir. Defterdar Emir Paşa’yı azl ile malını da müsadere etme emri veren Siyavuş Paşa’ya karşı, iki ceza birden verilemeyeceğini iddia ederek defterdarı himaye etmiş, bu yetmiyormuş gibi sadrazamlık mührünü de elinden aldırarak bu makama Gürcü Mehmed Paşa’nın tayinini sağlamıştır⁶⁹.

Naima bu meselede Süleyman Ağa’dan yana olup Siyavuş Paşa’nın “gurur ve tama ile muttasıf” ve muhteris bir adam olduğunu, darüssaade ağası ile adamlarını ortadan kaldırmaya niyetli bulunduğunu söyler, dolayısıyla

⁶⁶ Naima, *Târih*, V, İstanbul 1280, s.108.

⁶⁷ *Aynı eser*, s.110-112. Daha birçok kaynağın aksine Evliya, valideyi boğduklarını söyler. Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap: İstanbul, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996, s.115: “Kızlar ağası Dîv (dev, iri) Süleyman Ağa yediyle vâlideyi saçıyla ma'nûken şehid eylediler”.

⁶⁸ Ocak ağaları vakasında ve umûr-ı sâirede ekseri hall ü akdda rey ü tedbîriyle olmada cümlesinin pîşvâsı olduğuna binâen mazhar-ı iltifat ve ikrâm-ı şehriyârî...” bkz. *Hamiletü'l-kübrâ*, v.15b.

⁶⁹ *Aynı eser*, v.16a; Naima, *Târih*, V, s.166-167.

Süleyman Ağa'nın haklılığını ima ederse de⁷⁰, bunun bir iktidar çekişmesi olduğu açıktır. Bunun böyle olduğu da emsaline çokça rastlanan bir sonda, Ağanın azli söz konusu olduğunda ortaya çıkacaktır. Mevkiini ona borçlu olup her hususta arzusunu yerine getiren Gürcü Mehmed Paşa'nın, yeni ve daha etkili bir ittifakla sadrazamlıktan alınıp yerine Tarhuncu Ahmed Paşa'nın getirilmesiyle Süleyman Ağa'nın da ikbal devri sona erer. Kendi dışında oluşan bu gelişmeye içerler ve valide sultana: "Bizim gibi sâdık hizmetkârın kadri bilinmez, iş bitti, şimdi sözümüz dinlenmez, şeklinde nâz ü delâl göstermeye" başlar. Aslında mesele bu kadar basit değildir. Ağa birçok konuda nüfuzunu suistimal etmiştir ve daha mühimi "artık çok olmaya başlamıştır". "Devletin tarihi"ni yazan Naima, siyasetname edebiyatında inciler döktürmeye başlar: "Pâdişâhân-ı bülemd makâmın tabiatlerinde bazı evzâ-ı nâhemvâra imkân vardır, illâ nâz ü istiğnâyı kabul etmezler. Zira anların nüfûsu azîz ve şerîf olmağla mûris-i züill olan haml-i sakîl-i niyâz ü müdârâyâ tehammül eylemezler. Nizâm-ı devletine bâis ve mücedded itmegin saltanata sebab-i hâdis olan nâfizü'l-vücûd kimesnelerin bile nazını çekmezler. Akd-i sâbıkdan ta bu vakte gelince vükelâ ve mukarribînden mülûke nâz ü delâl muamelesin idenlerin devleti karîn-i zeval olageldiğini ağa-yı sahfû'r-rey idrâk idemeyib gâfil bulundu...⁷¹"

Padişahın saltanatını tahkim ve takviye işine hizmetle görevini tamamlayan Süleyman Ağa, 1651 eylülünde tayin olduğu büyük ağalıktan, 1652 temmuzunda azl edildi. Azledilen ağalar Mısır'a sürgün edilir, orada mevkileriyle müteneşib bir vazife yürütür, vazife başındaki büyük ağa adına, bulunduğu mahaldeki haremeyn ve selatin vakıflarının teftiş ve idaresine nezaret ederlerdi. "Mısır izni çıkan" ve sarayla irtibatı kesilen Süleyman Ağa da gündüzleri Demirkapı'daki konağında ihtiyaçlarını görüp geceleri de eski sarayda kaldığı birkaç günden sonra artık bu işleri görmek üzere yola çıktı.

⁷⁰ Aynı eser, V, s.167.

⁷¹ "Yüksek makam sahibi padişahların tabiatlarında bazı münasip olmayan vaziyetlere sabır olabilir fakat nazlanmayı ve ağırdan almayı kabul etmezler. Zira onların nefisleri aziz ve şerefli olduğundan alçalma taşıyan iki yüzlü nazlara katlanmazlar. Devlet nizamını kurup yenileyerek saltanatı sağlayan (Kösem Sultan'ın öldürülmesi ve "ağalar saltanatı"nın sona erdirilmesindeki hizmetini hatırlatıyor) etkili kişilerin bile nazını çekmezler. Eski zamanlardan bugüne gelinceye kadar yöneticilerden ve padişah yakınlarından hükümdarlara naz edenlerin geleceklerinin söndüğünü boş kafalı ağa anlamayıp gafil bulundu". Azlin ayrıntısıyla birlikte bkz. Aynı eser, V, s.229-230. Ahmed Resmî (*Hamiletü'l-kübrâ*, v.16b) de önemsiz bazı değişikliklerle Naima'nın bu sözlerini tekrarlamış. Naima da bunları asıl kaynağı Şarihü'l-menârzade'den aldığına göre, siyasi analiz geleneği üzerinde durmak gerekir.

Ağa'nın Mısır yılları uzun sürdü. Yirmi üç yıl burada görev yaptı. Baş defterdarlıktan Mısır valiliğine tayin edilen Ahmed Paşa ile anlaşamadı. Paşa onu hapsedirdi ve yerine Mısır ümerasından Ramazan Bey'i kaymakam tayin etti. Süleyman Ağa durumu padişaha bir raporla arz edip bütün olup bitenlerde Ahmed Paşa'nın kabahatli olduğunu savunduysa da "artık işi biten" ağa, "gazab-ı şehriyârîye mazhar" kılınarak 1675'te Limni adasına sürüldü⁷². Sonra ne oldu meçhul.

IV. Mehmed'in uzun saltanatında Süleyman Ağa'dan sonraki yirmi yıl içinde sırayla Behram Ağa, Dilaver Ağa, Solak Mehmed Ağa, Muslu/Musullu Ağa, Abbas Ağa ve Yusuf Ağa büyük ağa oldular. Yusuf Ağa bu makama 1671 ağustosunda hazinedar ağalıktan yükseldi ve on altı yıl görevde kaldı. Bu süre içinde devlet Viyana kuşatmasıyla başlayan ve giderek ağır buhranlara dönüşen büyük savaşa girmişti. Kuşatma kısa zamanda bozguna döndüğü gibi başta Estergon olmak üzere önemli Osmanlı kaleleri ardarda düşmeye, Lehler Kama-niçe'ye, Venedikliler Bosna'dan Mora'ya doğru Adriyatik sahillerine sarktılar ve Preveze ile Ayamavra'yı ele geçirdiler. 1684'te Avusturya orduları Budin'i kuşattı ama alamadılar. Bununla beraber Osmanlı ordularının Avusturya'ya karşı direnişi kalıcı olamadı ve Estergon'dan sonra Uyvar da düştü. 1686'da Budin yeniden kuşatıldı ve bu defa direnemedi, Macaristan elden çıktı. Bütün yenilgi ve kayıplardan ziyade, "Budin'in düşmesini İstanbul'un kaybı" telakki eden Osmanlı idaresi, gözünü şiddetle padişah-ı âlempenaha, yenilgilere ve bilhassa hazine darlığına rağmen israfçı av iptilasından vazgeçmeyen IV. Mehmed'e çevirdi⁷³.

Devreye sokulan ulema ve meşayihden hiçbirinin ikazına aldırış etmeyen, aleyhinde oluşan kamuoyu tepkilerine karşı aksileşip "camilerde vaaz olmasın" emrini veren Avcı Mehmed'in artık indirilmesi hususunda ittifak oluştu. Tahta Süleyman'ın oturması gerektiğini açıkça beyan eden Siyavuş Paşa'yı da

⁷² Naima, *Târih*, V, s.231; *Hamîletü'l-kübrâ*, v.16b-17a. Süleyman Ağa'nın Mısır yılları ve Ahmed Paşa ile ihtilafı için ayrıca bkz. Jane Hathaway, "The Role of the Kızlar Ağası in 17th-18th Century Ottoman Egypt", *Studia Islamica*, LXXV (1992, s.141-158), s.149 (yazarın bu konuda asıl kaynağı Mehmed b. Yusuf el-Hallak'tır – *Tarih-i Mısır-ı Kahire*, İÜ Küt. TY 628-).

⁷³ Bu dönemin yeni ve genel bir anlatımı için bkz. Metin Kunt, "Siyasal tarih (1600-1789)", *Türkiye Tarihi*, 3: *Osmanlı Devleti 1600-1908*, ed. Sina Akşin, İstanbul 1997 (s.19-73), s.40-45.

sadrazamlığa getirmeye mecbur olan padişah kendi sonunu tayin etmişti⁷⁴. IV.Mehmed'in tahttan indirilmesine karışanlar öncelikle padişahın yakın çevresini temizlemek gayretiyle sadık adamlarını, bu arada Yusuf Ağa'yı azlettirdiler ve yerlerine kendi adamlarını yerleştirdiler. Muhtemelen 1687 kasımının ilk günü Hazinekar Ali Ağa darüssaade ağalığına getirildi⁷⁵. Birkaç gün sonra Süleyman'ı, hayatının kırk yıla yakını geçirdiği kafesten devlet-i aliyye-i Osmaniyye tahtına davet eden de Ali Ağa oldu⁷⁶.

Yusuf Ağa'nın mazulen Mısır'a gitmesine ferman çıkmış, payitahttan uzaklaştırılmasıyla kapıcı başı Musa Ağa görevlendirilmişti. Fermanla ayrıca İstanbul'daki menkul, gayrimenkul mallarının müsaderesi ile Mısır'daki bütün mal varlığının satılması emredilmişti. Bu işlemler sürerken o İznik'e varmış, işte bu sırada saltanat değişikliği olmuştu. Hemen İstanbul'a döndü ve ancak Sultan Süleyman'ın, ağanın Fazlı Paşa konağında kalan eşyalarını da teftiş ettirmesinden sonra Mısır'a gitmesine izin verildi.

Mısır'daki mallarının satışı için görevlendirilen Musa Ağa Kahire'ye geldiğinde Hasan Paşa Mısır valisiydi. Hasan Paşa'yı o adam etmişti. Büyük ağalığı zamanında onun yazıcılığını yapmış, onun tarafından himaye edilmiş ve nihayet yine onun sayesinde Mısır paşası olmuştu. Yusuf Ağa ondan velinimetine vefa gösterip menfaatini korumasını bekliyordu. Fakat Hasan Paşa eski hukuklarını bir tarafa bırakıp fermana riayetle kölelerini ve cariyelerini sattırmaya başladı. Neyse ki Paşa ağanın Mısır'daki tek adamı değildi. Hemen bütün büyük ağaların azil veya emeklilik sonrası ömürlerini geçirdikleri Mısır'da, daha İstanbul'daki vazifeleri sırasında yaptığını, yapmaya gayret ettiklerini o da yapmış, çok sayıda adamını yerleştirmişti. Bunlar ağanın satılan mallarını alıp yine ağaya hibe ettiler. Kapıcı başı Musa Ağa İstanbul'a bu

⁷⁴ M.Cavid Baysun, "Mehmed IV", *IA*, VII, s.554-555.

⁷⁵ Yusuf Ağa için bkz. Râşid, *Târih*, I, İstanbul 1281, s.254, 529, 531; *aynı eser*, II, s.16, 34, 146.

⁷⁶ Ali Ağa için bkz. Râşid, *Târih*, I, s.529. Kardeş katlinden Tarhan Sultan'ın müdahalesiyle kurtulan ama her an bu korkuyu yaşayan şehzade Süleyman'ın tahta davete direnişinin hazin hikayesi için bkz. Silahdar Mehmed Ağa, *Târih*, II, İstanbul 1928, s.296-298. Silahdar, eğer Enderun halkı padişahın indirileceğinden haberdar olsaydı Süleyman'ı muhakkak öldürürlerdi, diyor (*aynı eser*, s.296).

satışlardan elde edilen dokuz yüz kese akçayla döndüğüne göre⁷⁷ Yusuf Ağa'nın hibelerle ve muhakkak başka yollarla muhafaza ettiği serveti herhalde çok büyüktü.

Büyük servetine rağmen Yusuf Ağa Mısır'da pek bir şey yapamadı. Ne haleflerinden bazıları gibi memluklerden müteşekkil bir maiyet oluşturabildi, ne de Mısır'ın nüfuzlu aileleri Fakâîlerin ya da Kâsımîlerin desteğini alabildi. Bunun en önemli sebebi ise kendi yetiştirmesi, *çırağı* Mustafa Ağa idi.

Mustafa Ağa Hasan Paşa'dan evvel Mısır'a kaymakam tayin edilmiş, sonra Yusuf Ağa'ya yardımcı olmakla, aslına bakılırsa onu murakabe etmekle görevlendirilmişti. Kaynakların sıkı takibi bu Mustafa Ağa'nın hazinedar Ali Ağa'nın üç ay süren büyük ağalığını müteakip 1688 ocağında bu makama tayin edilen Mustafa Ağa ile aynı kişi olduğunu gösteriyor⁷⁸. Çıraklıktan kasıt da Yusuf Ağa zamanında deruhte ettiği baş kapı gulamlığı veya oda lalalığı olmalıdır. Demek ki işini iyi yaptı ve taltif edildi. Bir yıl sonra azledilip yine Mısır'a gönderildiğinde de işine kaldığı yerden devam etti. Padişahın emriyle evi de müsadere edilen Yusuf Ağa çaresiz kaldı ve 1691 yılı sonunda, yani Mustafa Ağa'nın Mısır'a dönüşünden bir müddet sonra talep ettiği Medine-i Münevvere *Şeyhü'l-haremü'l-nebevîliği* vazifesi kabul olunarak Medine'ye gitti. Bundan böyle, IV.Mehmed'in karısı Gülnuş Emetullah Sultan'ın, 1680'de Mekke'de tesis edilen imarethane ile şifahaneye vakfettiği Mısır köylerinden toplanan gelirin yerine ulaşmasına ve şeyhülharem sıfatıyla, her sene düzenli olarak mukaddes beldelere yollanan surrenin, isimleri ilgili defterlerde tanzim edilmiş Medineli ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasına nezaret edecekti⁷⁹.

⁷⁷ *Hamîletü'l-kübrâ*, v.19a-b. Ahmed Resmî ağanın mallarını satın alıp yine hibe edenlere "hakşinas kimesneler" diyor (*aynu eser*, v.19b).

⁷⁸ Râşid, *Târih*, II, s.116-119.

⁷⁹ J. Hathaway, "The Role of the Kızlar Ağası", s.148-149; *Hamîletü'l-kübrâ*, v.19b-20a. Hathaway incelediği konu için arap kaynaklarını çok iyi kullanmakla beraber ağaların bilhassa İstanbul'daki kariyerlerinin tespitinde zaruri olan Türkçe kaynaklara eğilmemiş görünüyor. Osmanlı yönetimi Mekke'ye Cidde valilerini, Medine'ye azledilen darüssaade ağalarını, bu beldelerin ahvalini takip etmek üzere "şeyhülharem" tayin ederdi. Medine şeyhülhareminin emrinde Medine muhafazası için silahlı askerler olur, bunların maaşları merkezi idarece mahallinden temin edilirdi. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1984, s.27 n.1, 35-38 vd.

Yusuf Ağa'nın Medine'de gündelik hayatı nasıl geçti acaba? Muhtemelen uzun ikbal devrini unutamadı. Protokolde sadrazam ve şeyhülislamdan sonra üçüncü sırayı işgal etmiş, yönetimde ziyadesiyle etkili olmuştu. Padişaha söz geçirmiş, etrafındakiler makamlarını muhafaza için onunla iyi geçinmeye çalışmış, aksine davrananların akıbeti, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idamında olduğu gibi, pek hayırlı olmamıştı⁸⁰. Gerçi imparatorluk, ihtişamını, seferlerin fetihlerle sonuçlandığı zaferlere sergilemiyordu artık, ama hem bunu telafi hem de verilen ağır kayıpları unutturmak için muhteşem düğünler, sünnet şenlikleri düzenlenmeye başlamıştı. Ağaya da doğrusu mühim işler düşmüştü. Şehzade Ahmed (III.Ahmed 1703-1730) onun kucağında sünnet olmuştu. Kesilen parça murassa bir leğene konup padişaha götürülmüş, zat-ı şahane cerraha ihsanda bulunmuş, Ağa aynı leğeni bu defa harem dairesindeki sultanlara göstermişti. Valide Sultan, büyük ve küçük haseki sultanlar bu yetişkinlik alameti karşısında hanedanın istikbaliyle mesrur, ağlaşmışlardı. Gerçi velinimet Valide Tarhan Sultan padişah oğlu ile torununun bu sevinçli gününde diğer oğlu Süleyman'ın katli ihtimaliyle endişeliydi ama bu varta çabuk atlatılmıştı. Günlerce süren şenlikleri yine kendisi idare etmiş, yorulmuş fakat sonunda da ihsan-ı şahaneden, hem de epey nasibini almıştı. Sonra ulu padişahın kız kardeşi Hatice Sultan'ın ikinci vezir Mustafa Paşa ile düğünü. Muhteşem olmuştu. Ümera, erkan ve ekabir heyetler halinde geçit resmi yapmışlar, hediyelerini sunmak üzere saray kapısına gelmişlerdi. Alayı Hatice Sultan namına o karşılamış, hediyeleri kabul etmişti. Gelin alayı uzun bir kortej halinde saraydan çıktığında, sultanın arabası önünden atı üzerinde alay başı olarak giden de yine kendisiydi⁸¹. Bir zamanlar vazifesi icabı doğumlarını müjdelediği şehzadelerin sünnetlerini, sultanların düğünlerini görmüş, gereken teşrifati ve töreni bizzat idare etmişti⁸². Belki bunlar geçmişti aklından. Belki de daha çok, görev süresi boyunca on altı defa idare ettiği surre alaylarını hatırlamıştı.

⁸⁰ Silahdar Mehmed Ağa, *Târih*, II, s.119-124.

⁸¹ Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, terc. Haşiyec ve notlar Mehmet Atâ, XI, İstanbul 1947, s.284-288.

⁸² Bu tür şenlikler ve darüssaade ağasının rolü için bkz. Çağatay Uluçay, "İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, IV, İstanbul 1958, s.199-213.

Her sene receb ayında İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye yollanan surreyi⁸³, bir geleneği yaşatan, asıl önemlisi imparatorluğun meşruluk ve hakimiyet iddiasını sürdüren bu büyük merasimleri de o düzenlemişti. Ahmed Resmî, Yusuf Ağa hakkında "ahlâk-ı sûtûde ve etvâr-ı pesendîde sahibi, hatem-şiyem, bir mekkî kerem, bir vücûd-ı muhterem" idi (ahlaklı, seçkin, cömert...) diyor. Tabii o eserini, darüssaade ağalarını tazim etmek maksadıyla kaleme almış ve kaynaklarını bu üslupta olanlardan seçmiş. Halbuki rakip sınıfa (enderun) mensup Silâhdar Mehmed Ağa aynı Yusuf Ağa'yı "ol zâlim, mühîn-i devlet, kara yüzlü kanlı arap..." şeklinde tasvir ediyor⁸⁴. Üslup farklılığını söz konusu edilen bütün ağaların biyografisinde gözlemek mümkün. Bu ise ayrı bir incelemeyi gerektiriyor.

DARÜSSAADE AĞALARI
1574-1775*

Nu	Darüssade Ağası	Görev Yılları	Görev Süresi
1	Mehmed Ağa	h.982 [?] -999 ^r /1574 [?] -1590 ^a	16 yıl
2	Server Ağa	999 ^r -1000 ^l /1590 ^a -1592 ^t	1 yıl 8 ay
3	Saray Ağası el-hac Mustafa Ağa	1000 ^l -1004 ^{ca} /1592 ^t -1596 st	3 yıl 7 ay
4	Osman Ağa	1004 ^{ca} -1011 ^b /1596 st -1602 ^a	6 yıl 11 ay
5	Abdürezzak Ağa	1011 ^b -1012 ^b /1602 ^a -1603 ^a	1 yıl
6	Reyhân Ağa	1012 ^b -1014 ^{ca} -1603 ^a -1605 ^{ek}	1 yıl 10 ay
7	el-Hac Mustafa Ağa	1014 ^{ca} -1029 ^{ra} /1605 ^{ek} -1620 ^{mt}	15 yıl 1 ay
8	Süleyman Ağa	1029 ^{ra} -1031 ^b /1620 ^{mt} -1622 ^{ms}	2 yıl 2 ay
<i>Boşluk</i>			
9	el-Hac Mustafa Ağa (ikinci defa)	1032 [?] -1033 ^l /1622 [?] -1624 ^t	1 yıl 7 ay (?)
10	İdris Ağa	1033 ^l -1049 ^l /1624 ^t -1640 ^o	15 yıl 6 ay
11	İbrahim Ağa	1049 ^l -1050 ^m /1640 ^o -1640 ^{ns}	4 ay
12	Hoca Sünbül Ağa	1050 ^m -1054 ^s /1640 ^{ns} -1644 ^{ns}	4 yıl
13	Taşyatur Ali Ağa	1054 ^s -1055 ^s /1644 ^{ns} -1645 ^{mt}	1 yıl 1 ay

⁸³ Genel malûmat için şu monografiye bakılabilir: Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991.

⁸⁴ *Hamiletü'l-kübrâ*, v.19b; Silahdar Mehmed Ağa, *Târih*, II, s.121.

* *Hamiletü'l-kübrâ*'ya göre.

14	Celâli İbrahim Ağa	1055 ^s -1057 [?] /1645 ^{mt} -1647 [?]	2 yıl (?)
15	İshak Ağa	1057 [?] /1647 [?]	3 ay
16	Musahib Mehmed Ağa	1057 [?] /1647 [?]	Birkaç gün
17	İshak Ağa (ikinci defa)	1057 [?] /1647 [?]	4 gün
18	Muhahib Mesud Ağa	1057 [?] -1058 ^l /1647 [?] -1648 ^{ek}	1 yıl (?)
<i>Boşluk</i>			
19	Celâli İbrahim Ağa (ikinci defa)	1058 ^{ra} -1059 ^l /1648 ^{ns} -1649 ^{ek}	1 yıl 6 ay
20	Eski Saray Ağası Mehmed Ağa	1059 ^l -1061 ^l /1649 ^{ek} -1651 ^{ey}	1 yıl 11 ay
21	Lala Süleyman Ağa	1061 ^l -1062 ^s /1651 ^{ey} -1652 ^t	11 ay
22	Behram Ağa	1062 ^s -1066 ^c /1652 ^t -1656 st	3 yıl 7 ay
23	Dilaver Ağa	1066 ^c -1068 ^r /1656 st -1657 ^a	1 yıl 10 ay
24	Solak Mehmed Ağa	1068 ^r -1073 ^{za} /1657 ^a -1663 ^{hz}	5 yıl 6 ay
25	Muslu Ağa	1073 ^{za} -1078 ^l /1663 ^{hz} -1668 ^{mt}	4 yıl 9 ay
26	Abbas Ağa	1078 ^l -1082 ^{ra} /1668 ^{mt} -1671 ^{as}	3 yıl 5 ay
27	Yusuf Ağa	1082 ^{ra} -1098 ^z /1671 ^{as} -1687 ^{ek}	16 yıl 2 ay
28	Hazinedar Ali Ağa	1099 ^m -r/1687 ^k -1688 ^o	3 ay
29	Mustafa Ağa	1099 ^r -1101 ^r /1688 ^o -1689 ^a	2 yıl
30	Lala Ahmed Ağa	1101 ^r -1102 [?] /1689 ^a -1691 [?]	4 ay (?)
31	İsmail Ağa	1102 [?] -1103 ^b /1691 [?] -1692 ^{mt}	1 yıl
32	Kaba Nezir Ağa	1103 ^b -1105 ^s /1692 ^{mt} -1694 ^{mt}	2 yıl
33	İshak Ağa	1105 ^s -1106 ^z /1694 ^{mt} -1695 ^t	1 yıl 3 ay
34	Yapraksız Ali Ağa	1106 ^z -1112 ^z -/1695 ^t -1701 ^{ms}	5 yıl 10 ay
35	İkinci Nezir Ağa	1112 ^z -1115 ^z /1701 ^{ms} -1704 ^{ns}	2 yıl 11 ay
36	Abdurrahman Ağa	1115 ^z -1116 ^m /1704 ^{ns} -ms	1 ay
37	Uzun Süleyman Ağa	1116 ^m -1125 [?] /1704 ^{ms} -1713 [?]	9 yıl (?)
38	Anber Mehmed Ağa	1125 [?] -1129 ^z /1713 [?] -1717 ^k	4 yıl 6 ay (?)
39	el-Hac Beşir Ağa	1129 ^z -1159 ^c /1717 ^k -1746 ^{ms}	28 yıl 7 ay
40	Hazinedar Beşir Ağa	1159 ^c -1165/1746 ^{ms} -1752	5 yıl

m: muharrem, s: safer, r: rebiülevvel, ra: rebiülahir, c: cemaziyelevvel, ca: cemaziyelahir, b: receb, ş: şaban, n: ramazan, l: şevval, za: zilkade, z: zilhicce // o: ocak, şt: şubat, mt: mart, ns: nisan, ms: mayıs, hz: haziran, t: temmuz, as: ağustos, ey: eylül, ek: ekim, k: kasım, a: aralık.

ASIL SARAY
Dartissaade Ağası / Büyük Ağa

DIĞER SARAYLAR.

(Ağa Dairesi Hizmetlileri:

Oda Lalası, Kürkçü, Kuşçu, Kahveci, Baş Çukadar, Heybeci,
Zülüflü Baltacı,
Kozbekçi vd.)

↑ Vâlîde Sultan Baş Ağası

↑ Musahib Ağalar

↑ Haseki Sultan Baş Ağası

↑ Hazinedar Ağa

↑ Hazine Vekili

Eski Saray Baş Kapı Gulamı

Hanım Sultanlar Baş Ağaları

Zenci Ağalar Ocağı

Yeni Saray Baş Kapı Gulamı

↑ Yayla Baş Kapı Gulamı

↑ Hasıllı Ağalar

↑ Ortanca Ağalar

↑ Musandıracı Ağalar

↑ Nöbet Kalfaları

↑ Acemi Ağalar

↑ En Aşağı Ağalar